

‘Eletā David A. Bednar

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā

Le’o ‘i he Fakakukafi

‘E lava ke tokoni ki he ngaahi mātu’a ‘o Saioné, hano tomu’a fai ‘o ha fakatokanga fakalaumālie ke nau toe tokanga mo ‘ilo lelei ange ai ‘o fekau’aki mo ‘enau fānaú.

L ototonga ha ‘alotāmaki ‘uha kimuí ni mai, na’á ku fononga atu ‘i he halá kae kamata ke tō hifo ‘a e ‘uhá ‘i he matapā sio’ata ‘o ‘eku me’alélé. Ne tu’u ‘i he ve’e halá ha faka’ilonga ne ulo mei ai ha fakatokanga ko e: “Luo ‘i Mu’a.” Ne ngali sai pe ‘a e hala ia ne u fononga aí. Ka ko e ki’i fakamatata mahu’inga ko ‘ení na’á ne tokoni’i au ke u mateuteu ange ki ha fakatamaki ‘e hoko ‘a ia ne ‘ikai ke u ‘amanaki ki ai pea te’eki ke u lava ‘o sio ki aí. ‘I he hoko atu ‘eku fonongá na’á ku māmālie hifo ‘o fakasio lelei ki ha toe ngaahi fakatokanga kehe.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi fakatokanga ‘oku tō mai ki mu’a ‘i he tapa kehekehe ‘o ‘etau mo’uí. Hangē ko ‘ení, ‘oku hoko ‘a e mofi ko e ‘uluaki faka’ilonga ia ‘o e puké pe fokoutuá. ‘Oku ‘i ai ha me’afua fakapa’anga kehekehe mo e kakai ngāue ‘oku faka’aonga’i ke fakafuofua’i ‘aki ‘a e tu’unga ‘o e ‘ekonōmika fakafonua mo fakaemāmani lahi ‘i he kaha’ú. Pea makatu’unga ‘i he feitu’u ‘oku tau nofo ai ‘i he māmani, ‘e lava pē ke tau ma’u ha ngaahi fakatokanga ki he tāfeá, holo ‘a e kekelé, afaá, peau kulá, ‘ahiohió pe ‘alotāmaki sinou ‘i he fāhita’u momokó.

‘Oku tau ma’u foki mo e ngaahi tāpuaki ‘o ha ngaahi fakatokanga fakalaumālie ‘oku tō mu’a mai ko ha ma’u’anga ivi ke malu’i mo tākiekina ai ‘etau

mo’uí. Manatu’i angé ‘a e fakatokanga ne fai ‘e he ‘Otuá kia Noa fekau’aki mo e ngaahi me’a ne te’eki hā mai, peá ne “fa’u ‘a e vaká ke fakamo’ui ai hono falé” (Hepelū 11:7).

Ne fakatokanga kia Lihai ke mavahe mei Selusalema pea ke ne ‘ave hono fāmili ki he feitu’u maomaonganoá koe’uhí ne feinga e kakai na’á ne talaange ke nau fakatomalá, ke to’o ‘ene mo’uí (vakai, 1 Nifai 2:1–2).

Ko e Fakamo’uí tonu ‘eni na’e faka-haofi ia ‘i ha fakatokanga mei ha ‘āngelo. “‘Iloangé, kuo hā mai ha ‘āngelo ‘a e ‘Eiki kia Siosefa ‘i [ha] misi, ‘o ne pehē, Tu’u hake ‘o ‘ave ‘a e tamasi’i mo ‘ene fa’eé, pea ke holataki ki ‘Isipite, pea ke nofo ai [kae ‘oua kuó u] fakahā kiate koe: koe’uhí ‘e kumi ‘e Hēlota ‘a e tamasi’i ke tamate’i ia” (Mātiu 2:13).

Fakakaukau ange ki he folofola 'a e 'Eikí 'i he fakahā 'oku 'iloa ko e Lea 'o e Potó: "Ko e me'a 'i he ngaahi kovi mo e ngaahi filio'i 'oku 'i ai pea 'e 'i ai 'i he loto 'o ha kau tangata kākā 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ko ia kuó u fakatokanga ai kiate kimoutolu, pea u tomu'a fakatokanga kiate kimoutolu, 'i he'eku foaki kiate kimoutolu 'a e lea 'o e poto ko 'eni 'i he fakahā" (T&F 89:4).

'Oku totonu ke fakautuutu 'a e le'ó fakamātoató ko e ola ia 'o e ngaahi fakatokanga fakalaumālie. 'Oku tau mo-'ui 'i ha " 'aho 'o e fakatokanga" (T&F 63:58). Pea koe'uhí kuo fakatokanga mai pea 'e fakatokanga'i kitautolu, 'oku fie ma'u ke tau fai 'o hangē ko e lea 'a e 'Aposetolo ko Paulá, "le'o. . . 'i he fa'a fakakukafi" (Efesō 6:18).

'Oku ou kolea 'a e tākiekina 'o e Laumālie Mā'oní'oni 'i he'eku fakamatala'i atu 'a e founga fakatokanga fakalaumālie kimu'á, ke tokoni ki he ngaahi mātu'a 'o Saioné ke nau toe tokanga mo 'ilo lahi ange 'o fekau'aki mo 'enau fānaú. Ko e tomu'a fakatokanga fakalaumālie ko 'eni 'oku 'aonga ia ki he fānau 'i he to'u kotoa pē pea 'oku 'i ai hano konga tefito 'e tolu: (1) lau mo talanoa fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná ki ho'omou fānaú, (2) fai ha fakamo'oni fakaloto-māfana ki ho'omou fānaú 'o kau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi, pea (3) fakaafe'i 'a e fānaú 'i he'enau ako ki he ongoongoleléi, ke ne ngāue kae 'ikai tali pē ke fakakouna'i. Ko e ngaahi mātu'a ko ia te nau fakahoko faivelenga 'a e ngaahi me'a ni 'e tāpuekina kinautolu ke nau fakatokanga'i 'a e ngaahi faka'ilonga 'oku ma'u mai ki mu'a ki he tupulaki fakalaumālie pe ngaahi faingata'a 'oku fepaki mo 'enau fānaú pea lava ke nau toe ma-teuteu ange ke ma'u 'a e ue'i fakalaumālie ke fakalotolahi mo tokoni ki he'enau fānaú.

Konga 'Uluaki: Lau pea Talanoa 'o fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná

'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono kakato 'o e ongoongoleléi 'a e Fakamo'ui pea ko e tohi pē ia 'e taha kuo fakamo'oni tonu ki ai 'a e 'Eikí 'oku mo'oni (vakai T&F 17:6; vakai foki, Russell M. Nelson, "Ko Ha Fakamo'oni

ki he Tohi 'a Molomoná," *Liabona*, Sānuali 2000, 84)). Ko hono mo'oni, ko e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú.

Ko e ivi liliu loto mo fakaului 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku ma'u ia mei he tokanga tāfātaha ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi pea mo e ngaahi ue'i fakalaumālie mahino mo *mahingofua* 'i he'ene ngaahi akonaki. Na'e pehē 'e Nifai, " 'Oku fiefia 'a hoku lotó 'i he lea mahinongofua ki hoku kaka'i, koe'uhí ke nau ako ai" (2 Nifai 25:4). Ko e kakano 'o e foi lea "mahinongofua" 'i he veesi ko 'eni 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ki ha ngaahi me'a 'oku tau angamāheni ki ai pe faingofua'ia; ka 'oku ne fakamatala'i mai ha fakahinohino 'oku mahino pea toe mahinongofua ange foki.

Ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi totonu taha ia 'i he ngaahi tohi kotoa pē 'i he māmaní koe'uhí he 'oku fakatefito ia 'i he Mo'oni (vakai Sione 14:6, 1 Nifai 13:40), mo Sīsū Kalaisi, pea 'oku ne toe fakafoki mai 'a e ngaahi me'a mahinongofua mo mahu'inga ne to'o mei he ongoongoleléi mo'oni (vakai, 1 Nifai 13:26, 28–29, 32, 34–35, 40). Ko hono fakataha'i makehe 'o e ongo me'a ko 'eni—'a e tāfātaha 'a e tokangá ki he Fakamo'ui mo e mahinongofua 'o e ngaahi akonaki—'okú ne fakaafea mai ai ha ivi mālohi 'a e fakamo'oni 'o e mēmipa fika tolu 'o e Tolu'i 'Otuá, 'a e

Laumālie Mā'oní'oni. Ko hono olá ko e 'ikai ke toe 'i ai ha fa'ahinga voliume 'o ha folofola 'e hange ko e ongo 'a e Tohi 'a Molomoná ki he laumālie mo e loto 'o e tokotaha laukongá.

Na'e akonaki 'e he Pālofita ko Siosefa Sāmitá ko e taimi 'oku tau talanogofua ai ki he ngaahi fakahinohino 'oku ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná, 'e tokoni ia ke tau "toe ofi ange mo e 'Otuá" 'i ha toe fa'ahinga tohi kehe (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitani 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 73). I hono toutou lau mo fepōtalanoa'aki fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná, 'okú ne, fakaafea mai ha ivi fakalaumālie ke mātu'uaki 'aki 'a e 'ahī'ahī pea ke fakatupu ha ongo'i 'ofa 'i he loto'i fāmili. Pea ko e fevahevahe'aki fekau'aki mo e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi 'i he Tohi 'a Molomoná 'okú ne 'omi ha ngaahi faingamālie ki he mātu'á ke nau siofi 'enau fānaú, fakafanongo kiate kinautolu, ako meiate kinautolu pea akonekina kinautolu.

Ko e to'u tupu kotoa pē, a'u ki he ngaahi pēpē valevalé te nau lava pē ke ongo'i 'a e laumālie makehe 'oku ma'u mei he Tohi 'a Molomoná. He 'ikai ke fu'u mahu'ingamālie ki he fānaú kotoa pē e ngaahi folofolá mo e ngaahi talanoá, ka kuo pau ke nau ongo'i 'a e "lau-mālie kovi" na'e fakamatala'i 'e 'Isaiá

(Isaia 29:4; vakai foki, 2 Nifai 26:16). 'Oku hanga 'e he ngaahi fehu'i 'oku 'eke 'e he fānaú, 'a e ngaahi me'a 'oku fakamatala'i fekau'aki mo e ngaahi me'a na'au fakatokanga'i, pea mo e ngaahi fealea'aki 'oku fakahokó 'o 'omi ha ngaahi faka'ilonga fakatokanga fakalaumālie 'oku tōmu'a mai. Kae toe mahulu hake ai 'a e lava 'e he mātu'á 'o 'ilo'i mei he ngaahi fealea'aki ko 'ení 'a e ngaahi me'a 'oku ako 'e he fānaú, 'enau fakakaukau pea mo 'enau ngaahi ongo'i fekau'aki mo e ngaahi mo'oni 'oku ma'u 'i he ngaahi tohi toputapu ko 'eni 'o e folofolá, pehē foki ki he ngaahi faingata'a 'oku nau fehanganagai mo iá.

Konga Uá: Fakahoko ha Fakamo'oni 'i he Ongoi Māfana 'a e Lotó

Ko e fakamo'oni ko ha 'ilo fakatāutaha ia, 'o makatu'unga 'i he fakamo'oni ki ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia ko e ngaahi fakamatala ta'engata mahu'inga ko 'ení 'oku mo'oni ia. Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e talafekau ia 'a e Tāmai mo e 'Aló pea ko e faiako ia mo e tatakī ki he mo'oni kotoa pē (vakai Sione 14:26; 16:13). Ko ia, " 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē" (Molonai 10:5).

Ko e 'ilo mo e fakapapau fakalaumālie 'oku tau ma'u mei he Laumālie Mā'oni'oni ko e ola ia 'o e ma'u fakahā. Ko e fekumi mo hono ma'u 'o e ngaahi tāpuaki ni kuo pau ke 'i ai 'a e loto-fakamātoató, loto-mo'oni mo e tui kia

Kalaisi (vakai, Molonai 10:4). 'Oku toe 'omai foki 'e he fakamo'oni fakatāutahā 'a e fatongia mo e ha'isia ki he fatongia ko iá.

Kuo pau ke longomo'ui 'a e mātu'á pea nau matu'aki tokanga fakalaumālie ki he ngaahi faingamālie ke fakahoko 'enau fakamo'oni ki he'enu fānaú 'i he ngaahi taimi 'oku nau ongo'i māfana ai 'i honau lotó. Ko e ngaahi mōmeniti ko 'ení 'oku 'ikai fie ma'u ia ke fakapolokalama'i, pe palani'i pē hiki 'i ha pepa. Ko hono mo'oni, ko e si'isi'i ange 'etau fakapolokalama'i 'a e ngaahi fevahevahe'aki fakamo'oni ko 'ení, ko e lahi ange ia 'o e me'a 'e akó mo e akonaki 'e tolongá. " 'Oua foki te mou tomu'a fakakaukau pe ko e hā te mou lea 'aki; kae mata'ikoloa 'aki ma'u ai pē 'i homou 'atamai 'a e ngaahi folofola 'o e mo'ui, pea 'e foaki kiate kimoutolu 'i he houa pē ko iá 'a e kongā ko ia 'e tufaki atu ki he tangata taki taha" (vakai, T&F 84:85).

Hangē ko 'ení, ko e taimi houa kai efiāfi ko ha taimi totonu ia 'e lava ke fakahoko ai ha fepōtalanoa'aki fakāenatula e fāmilí 'o fakamatala mo fakamo'oni ai 'a e mātu'á ki ha ngaahi tāpuaki mahu'inga na'á ne ma'u lolotonga 'a e ngaahi ngāue angamaheni 'o e 'aho ko iá. Pea ko e fakamo'oni kotoa pē 'oku 'ikai fie ma'u ia ke kamata 'aki 'a e " 'Oku ou fakamo'oni atu kiate koe." 'E lava ke fakahoko 'etau fakamo'oni 'i ha founa matu'aki mahinogofua 'o hangē ko 'ení, " 'Oku ou 'ilo

ne tāpuekina au he 'ahó ni 'aki ha ue'i fakalaumālie" pe "Ko hono mo'oni 'oku hoko 'a e potu folofola ko 'ení ko ha ivi tākiekina mālohi ma'u pē kiate au." 'E lava foki ke hoko mo ha ngaahi faingamālie tatau ke fakahoko ai 'ete fakamo'oni lolotonga ha'amou fongonga fakataha 'i ha kā pe pasi pe 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe pē.

Ko e founa ko ia hono tali 'e he fānaú 'a e ngaahi fakamo'oni fakatu'upāke peheni pea mo 'enau vilitaki pe ta'efie kau, ko ha faka'ilonga mālohi ia 'o e ngaahi fakatokanga fakalaumālie. Ko e to'onga ko ia 'a ha ki'i tamasi'i fekau'aki mo ha me'a na'á ne toki ako 'i he ako fakafāmilí 'o e folofolá pe ko ha'ane vahevahe 'ene ngaahi fakakaukau fekau'aki mo ha tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé pe tō'onga mo'ui, 'e lava ke hoko ia ko ha me'a fakamaama pea tokoni ki he mātu'á ke mahino ange kiate kinautolu 'a e ngaahi fehu'i mo e ngaahi fie ma'u 'a e tamasi'i taki taha. Ko e ngaahi fepōtalanoa'aki ko 'ení—tautautefito ki he taimi 'oku fiefanongo ai 'a e mātu'á—'e lava ke tupu mei ai ha 'ātakai 'o ha 'apí 'oku 'i ai 'a e fepoupouaki mo e malu pea fakalotolahi'i ai 'a e fetu'utaki lelei 'i hono talanoa'i 'o e ngaahi tefito 'oku faingata'á.

Konga Tolú: Fakaafe'i 'o e Fānaú ke Ngāue

'I he vahevahe lalahi 'o e kotoa 'o e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá, 'oku 'i ai " 'a e ngaahi me'a ke ngāue [mo] ngāue'i" fakatou'osi (2 Nifai 2:14). 'I he'etau hoko ko ia ko e fānaú 'a 'etau Tāmai Hēvaní, 'oku tāpuekina ai kitautolu 'aki ha me'āfoaki 'o e tau'atāina ke filí, 'a e ivi mo e mālohi ke ngāue ta'efakakouna'i. 'I hono fakakoloa'i kitautolu 'aki 'a e tau'atāina ke filí 'oku tau hoko ai ko e kau fakafofonga, pea 'oku fie ma'u ke tau ngāue kae 'ikai fakakouna'i ke ngāue ma'atautolu—tautautefito 'i he'etau "fekumi ki he 'iló. . . 'i he ako pea 'i he tui foki" (T&F 88:118).

'I he'etau hoko ko ia ko e kau ako 'o e ongoongolelé, 'oku totonu ke tau hoko 'o "fai 'e kimoutolu ki he folofolá, pea 'oua na'a ngata 'i he fanongó" (Sēmisi 1:22). 'Oku faka'atā hotau ngaahi lotó ki he ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau ngāue

lelei 'aki 'a e tau'atāina ke filí 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i mo'oni totonú—'o tau fakaafea ai 'a 'Ene akonakí mo Hono ivi fakamo'oni. 'Oku ma'u 'e he ngaahi mātu'á 'a e fatongia toputapu ko iá ke tokoni ki he fānaú ke nau ngāue pea ke nau fekumi ki he akó 'aki 'a e tuí. Pea 'oku 'ikai ha tamasi'i ia 'e fu'u kei sīi ke kau mai 'i he founga ako ko 'eni.

'I hono 'ouange ki ha tangata ha mata'i ika 'e tahá, te ne kai ia 'i ha houa kai pē 'e taha. Ka ako'i ha tangata ke poto he toutai te ne lava 'o fafanga pē ia 'i he toenga 'o 'ene mo'uí. 'I he'etau hoko ko ia ko e ngaahi mātu'a mo e kau faiako 'i he ongoongolelé, 'oku 'ikai ko hotau fatongiá ke tufa 'a e mata'i iká; ka ko hotau fatongiá ke tokoni 'a e fānaú ke nau ako ke poto " 'i he toutai" pea te nau hoko ai 'o tu'u ma'u ta'e-fa'a-ue'ia fakalaumālie. Ko e taumu'a mahu'ingá ni 'e lava ke a'usia lelei taha ia 'i he'etau poupou'i 'etau fānaú ke nau ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku totonú—'i he'etau tokoni kiate kinautolu ke nau ako 'i he fa'a ngāue. "Pea ko ia 'e fai ki hono finangaló, te ne 'ilo 'a e akonakí, pe 'oku 'i he 'Otuá ia" (Sione 7:17). Ko e fa'ahinga ako ko 'eni 'oku fie ma'u ki ai ha ngāue lahi fakalaumālie, faka'atamai mo fakatu'asino kae 'ikai ko ha fakafe'iloaki angamaheni pē.

'I hono fakaafea 'a e fānaú ke nau ngāue kae 'ikai fakakouna'i kinautolu 'i he'enua hoko ko e kau ako 'o e ongoongolelé, 'oku kau atu ki ai 'a hono lau mo hono alea'i 'a e Tohi 'a Molomoná pea mo fakahoko 'enua ngaahi fakamo'oni 'i he ongo'i māfana honau lotó. Hangē ko 'eni, fakakaukauloto angé ki ha efiafi fakafāmilí 'i 'api 'oku fakaafe'i ki ai 'a e fānaú mo e 'amanaki te nau ha'u mateuteu ke fai ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ngaahi me'a na'á nau lau mo ako 'i he Tohi 'a Molomoná—pe ko ha me'a na'e fakamamafa'i kimuí ni mai 'i ha fepōtalanoa'aki fekau'aki mo e ongoongolelé pe ko hano fakahoko ha fakamo'oni loto māfana 'i 'api. Pe toe fakakaukauloto angé ki ha ngaahi fehu'i 'a e fānaú ka na'e 'ikai ke mateuteu fe'unga 'a e mātu'á ia ke tali 'a e ngaahi fehu'i ko iá. 'E 'i ai pe ha ngaahi mātu'a he 'ikai ke nau sa'ia 'i he founga tā'epalani pehē 'i he efiafi fakafāmilí. Ka ko e

ngaahi efiafi fakafāmilí lelei tahá 'oku 'ikai ko ha ola pē 'o ha tomu'a mateuteu, hangē ko ha fakatau pe taunilouti 'o ha ngaahi polokalama pe fakatātā. Ko ha faingamālie mā'ongo'onga ia ke fekumi fakataha ai 'a e fāmilí ki he folofolá pea ako'i kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni. "He na'e 'ikai lelei ange 'a e tokotaha malangá 'i he tokotaha fanongó, pea 'ikai foki ke lelei ange 'a e faiakó 'i he tokotaha 'oku akó; . . . 'o nau ngāue katoa, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki hono ivi" (Alamā 1:26).

'Oku tau tokoni nai ki he'etau fānaú ke nau hoko ko ha kau fakafofonga 'oku ngāue mo fekumi ki he 'iló 'i he ako pea mo e tui, pe 'oku tau ako'i kinautolu ke nau fakaongoongo pē ke toki ako'i ange mo fakakouna'i kinautolu? 'I he'etau hoko ko e mātu'á 'oku tau foaki nai ki he'etau fānaú 'a e tu'unga tatau 'o e mata'i ika fakalaumālie ke nau kaí, pe 'oku tau tokoni'i ma'u pē kinautolu ke nau ngāue, ke ako 'iate kinautolu pē, pea ke nau tu'u ma'u mo ta'e-ue'ia? 'Oku tau tokoni'i nai 'etau fānaú ke nau kaungā fekumi 'i he fa'a lotu, kumi mo tukituki? (Vakai 3 Nifai 14:7.)

Ko e mahino fakalaumālie ko ia kuo tāpuaki'i 'aki koe mo aú, kuo fakamo'oni'i ia ki hotau lotó 'oku mo'oni, 'oku 'ikai ke foaki noa'ia pē ia ki he'etau fānaú. Kuo pau ke totongi 'a e fakamole ki he potó mo e 'iló 'aki 'a e fa'a ako pea 'i he tui foki, kae malava ke ma'u pea

" 'o'ona" fakatāutaha 'a e 'ilo ko iá. Ko e founga pē 'eni 'e malava ai ke ongo ki he lotó 'a e me'a 'oku 'ilo 'e he 'atamai. Ko e founga pe 'eni 'e lava ke mató'o atu ai 'a e fakafalala 'a e fānaú ki he 'ilo fakalaumālie 'a e mātu'á mo e kakai lalahí kae lava ke nau 'ekea 'a e ngaahi tapuaki ko iá ma'anautolu pē. Ko e founga pe 'eni 'e lava ai 'etau fānaú 'o mateuteu fakalaumālie ki he ngaahi 'ahi'ahi 'o e mo'ui fakamatelié.

Tala'ofá mo e Fakamo'oni

'Oku ou fakamo'oni, ko e ngaahi mātu'a ko ia 'oku nau lau mo talanoa ma'u pē fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná ki he'enua fānaú, pea nau vahevahe 'enua ngaahi fakamo'oni 'i he taimi 'oku ongo'i māfana ai 'i honau lotó, pea nau fakafe'i 'enua fānaú ko e kau akonga 'o e ongoongolelé ke ngāue kae 'ikai fakakouna'i, 'e tapuekina kinautolu ke nau lava 'o sio 'aki honau matá ke mama'o ange (vakai, Mōsese 6:27) pea mo e telingá ke fanongo ki he le'o 'o e talupité (vakai, Isikeli 33:2–16). Ko e ngaahi ongo mo e ue'i fakalaumālie te ke ma'u mei he tanaki fakalūkufua 'a e ngaahi me'a toputapú ni 'e tolú te ke malava ai 'o tu'u ko e tangata le'o 'i he taua 'o homou ngaahi fāmilí—" 'o le'o. . . 'i he fakakukafi" (Efesō 6:18)—pea 'e tapuekina ai ho fāmilí tonú pea mo ho hakó 'i he kaha'ú. 'Oku ou palōmesi mo fakamo'oni ki ai 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■